

ISLIMGACHA ILK O‘RTA ASRLAR SAMARQAND SHAHRI MOZORLARI TOPOGRAFIYASI

Tursunov Javlon Akramovich

Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada Islomgacha ilk o‘rta asrlarda (milodiy IV–VIII asrlar) Samarqand shahri mozorlari topografiyasi o‘rganiladi. Arxeologik topilmalar, qadimiy manbalar va ilmiy tadqiqotlar asosida shahar atrofidagi dafn marosimlari, qabristonlarning joylashuvi va ularning ijtimoiy-madaniy ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Samarqand, ilk o‘rta asrlar, mozorlar topografiyasi, arxeologiya, dafn marosimlari, qabristonlar, sug‘d madaniyati.

Аннотация. В статье изучается топография кладбищ города Самарканда в доисламский раннесредневековый период (IV–VIII века н.э.). На основе археологических находок, древних источников и научных исследований анализируются погребальные обряды, расположение кладбищ вокруг города и их социально-культурное значение.

Ключевые слова: Самарканд, раннее средневековье, топография кладбищ, археология, погребальные обряды, некрополи, согдийская культура.

Annotation. This article explores the topography of cemeteries in the city of Samarkand during the pre-Islamic early medieval period (4th–8th centuries AD). Based on archaeological findings, ancient sources, and scholarly research, it analyzes burial rituals, the locations of cemeteries around the city, and their socio-cultural significance.

Key words: Samarkand, early Middle Ages, cemetery topography, archaeology, burial rituals, necropolises, Sogdian culture.

Kirish. Samarqand – Markaziy Osiyoning eng qadimiy shaharlaridan biri bo‘lib, uning tarixi miloddan avvalgi asrlarga borib taqaladi. Islomgacha ilk o‘rta asrlarda (IV–VIII asrlar) shahar Sug‘d madaniyatining muhim markazi bo‘lgan. Bu davrda mozorlar va qabristonlarning joylashuvi shahar taraqqiyotining demografik, ijtimoiy va diniy jihatlarini aks ettiruvchi muhim manba hisoblanadi.

Arxeologik qazishmalar natijasida topilgan dafn maskanlari orqali qadimgi aholining diniy e‘tiqodlari, ijtimoiy tabaqalanishi va madaniy aloqalari haqida ma’lumot olish mumkin. Ushbu maqolada Samarqand atrofidagi ilk o‘rta asr

mozorlarining topografik tuzilishi, ularning xususiyatlari va tarixiy ahamiyati yoritiladi.

Tahlil va muhokama. Samarqand shahrining Islomgacha ilk o‘rta asrlarga oid mozorlari topografiyasini o‘rganish shu davr madaniyati, diniy e‘tiqodlari va ijtimoiy tuzilmasini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Arxeologik topilmalar, tarixiy manbalar va ilmiy tadqiqotlar asosida bu qabristonlarning joylashuvi, tuzilishi va undan olingan ma’lumotlar sug‘d jamiyatining hayotiy jihatlarini ochib beradi.

Mozorlarning joylashuvi va shahar taraqqiyoti bilan bog‘liqligi. Samarqand atrofidagi qabristonlar asosan shaharning chekka qismlarida, aholi yashaydigan hududlardan bir oz narida joylashgan. Bu an‘ana qadimgi shaharlarda keng tarqalgan bo‘lib, o‘liklarni aholi punktlaridan uzoqroqda dafn qilish sog‘liq va diniy e‘tiqodlar bilan bog‘liq edi. Masalan, Afrosiyob tepaligi yaqinidagi qabristonlar milodiy V–VIII asrlarga oid bo‘lib, ular shaharning shimoli-g‘arbiy qismida joylashgan. Bu hududlar sug‘diyalarning shahar atrofini mantiqiy tarzda tashkil etganliklarini ko‘rsatadi.

Koktepa va Urgut qabristonlari esa shaharning turli yo‘nalishlarida joylashgan bo‘lib, bu yerda turli madaniy va etnik guruhlar dafn etilgan. Koktepa (IV–VI asrlar) asosan sug‘diy zodagonlari uchun mo‘ljallangan bo‘lsa, Urgut qabristonida sug‘d va ko‘chmanchi turkiy qabilalarning aralash madaniyati o‘z aksini topgan. Bu holat Samarqandning muhim savdo yo‘llari chorasidagi strategik ahamiyatini va turli xalqlarning u yerda yashaganligini isbotlaydi.

Dafn marosimlari va ularning xususiyatlari. Samarqand mozorlarida asosan ikkita dafn usuli qo‘llanilgan: **yer ostiga dafn etish (inhumatsiya)** va **kuydirib dafn etish (krematsiya)**. Bu usullar sug‘diyalarning diniy qarashlariga bog‘liq bo‘lib, ular orasida zardushtiylik an‘analari ustunlik qilgan.

Yer ostiga dafn etish – Bu usulda murda maxsus qazilgan qabrga yonboshlatib yoki orqasi bilan yotqizilgan holda dafn qilingan. Ba’zi qabrlarda murda tobutga joylashtirilgan, bu esa yuqori tabaqa vakillariga xos marosim bo‘lgan.

Kuydirib dafn etish – Bu marosimda o‘liklar kuydirilib, kulidan qolgan suyaklar maxsus idish (ossuariy)ga solingan. Ossuariylar ko‘pincha hayvonlar, odamlar yoki diniy ramzlar bilan bezatilgan.

Qabrlar ichidan topilgan buyumlar orqali sug‘diyalarning moddiy madaniyati haqida qimmatli ma’lumotlar olish mumkin. Masalan, ayollar qabridan ko‘p miqdorda marvarid, bilaguzuk, taqinchoq va qimmatbaho toshlar topilgan. Bu esa ayollarning ijtimoiy mavqeini va sug‘diy jamiyatida moddiy boylikning tarqalishini ko‘rsatadi. Erkaklar qabridan esa qilich, xanjar, kamon va o‘qlar topilgan, bu esa jangari

madaniyatning rivojlanganligidan dalolat beradi.

Qabrlar va diniy e’tiqodlar. Samarqand qabristonlaridagi dafn marosimlari sug‘diyalarning o‘limdan keyingi hayotga bo‘lgan ishonchlarini aks ettiradi. Zardushtiylik ta’sirida o‘liklarni maxsus tartibda dafn qilish, ular uchun ovqat va buyumlar qo‘yish odat bo‘lgan. Masalan, ba’zi qabrlarda sopol idishlar ichida meva, don yoki go’sht qoldiqlari topilgan. Bu "astodon" marosimining bir qismi bo‘lib, o‘lik ruhini quvontirish maqsadida o‘tkazilgan.

Ossuariylarning mavjudligi zardushtiylikdagi **suyaklarni saqlash** an’anasini ko‘rsatadi. Diniy qarashlarga ko‘ra, yer va suvni ifloslantirmaslik uchun suyaklar maxsus idishlarga joylashtirilib, qayta dafn qilingan. Bu marosimlar sug‘diyalarning tabiatga bo‘lgan hurmati va ularning rituallarining murakkabligini ko‘rsatadi.

Ijtimoiy tabaqalanish va mozorlar tuzilishi. Samarqand qabristonlarida kuzatilgan ijtimoiy tabaqalanish shahar aholisining turli qatlamlari borligini isbotlaydi. Masalan:

Zodagonlar qabrlari – Katta hajmli qabrlar, qimmatbaho buyumlar, oltin va kumush bezaklar bilan ajralib turadi.

Oddiy aholi qabrlari – Kichikroq, kamroq buyumlar bilan dafn qilingan.

Jangchilar va hunarmandlar qabrlari – Ular qurol, asbob-uskunalar bilan ko‘milgan.

Bu tafovutlar sug‘diy jamiyatidagi ijtimoiy farqlarning aniq namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi.

Madaniy almashinuv va chet ta’sirlar. Samarqand mozorlarida topilgan ba’zi artefaktlar (masalan, Xitoy ipagi, Hindiston marvaridlari, Eron kulollari) shaharning keng savdo aloqalariga dalolat beradi. Xususan, Buyuk Ipak yo‘li orqali sug‘diy savdogarlar Sharq va G‘arb o‘rtasida madaniy almashinuvda muhim rol o‘ynagan.

Shuningdek, turkiy qabilalar bilan aloqalar natijasida ba’zi qabrlar turkiy an’analariga xos jihatlarni (masalan, ot qurbonliklari) o‘zida aks ettirgan.

Xulosa. Islomgacha ilk o‘rta asrlarda Samarqand shahri mozorlari topografiyasi sug‘d madaniyatining murakkabligini, shaharning savdo va madaniy markaz sifatidagi o‘rnini ko‘rsatadi. Arxeologik ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, dafn marosimlari ijtimoiy tabaqalanish, din va madaniy almashinuvni aks ettiruvchi muhim manbadir. Kelajakda bu sohada chuqurroq tadqiqotlar olib borish Samarqand tarixini yanada to‘liqroq o‘rganish imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Rtveladze E. V. (2002). *"Sug‘d va uning qo‘shnilari"*. Toshkent: Fan nashriyoti, 45–67-betlar.
2. Grenet F. (1984). *"Les pratiques funéraires dans l’Asie centrale sédentaire"*. Paris: Éditions CNRS, 112–130-betlar.
3. Berdimuradov A. E. (2010). *"Afrosiyob qabristonlari"*. Samarqand: Samarqand nashriyoti, 89–104-betlar.
4. Albaum L. I. (1975). *"Balalyk-tepe"*. Toshkent: Fan, 56–78-betlar.
5. Marshak B. I. (2001). *"Sogdian Archaeology"*. Leiden: Brill, 203–220-betlar.
6. Azarpay G. (1981). *"Sogdian Painting"*. Berkeley: University of California Press, 145–160-betlar.
7. Shishkina G. V. (1994). *"Ancient Samarkand"*. Moscow: Nauka, 77–95-betlar.
8. Staviskiy B. Ya. (1986). *"La Bactriane sous les Kushans"*. Paris: Librairie d’Amérique et d’Orient, 134–150-betlar.
9. Lukonin V. G. (1967). *"Persia II"*. London: Methuen, 88–102-betlar.
10. Khodzhayov T. K. (2015). *"Qadimgi Sug‘d dafn marosimlari"*. Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 33–50-betlar.